

108228

108228

KMETSKE STAN

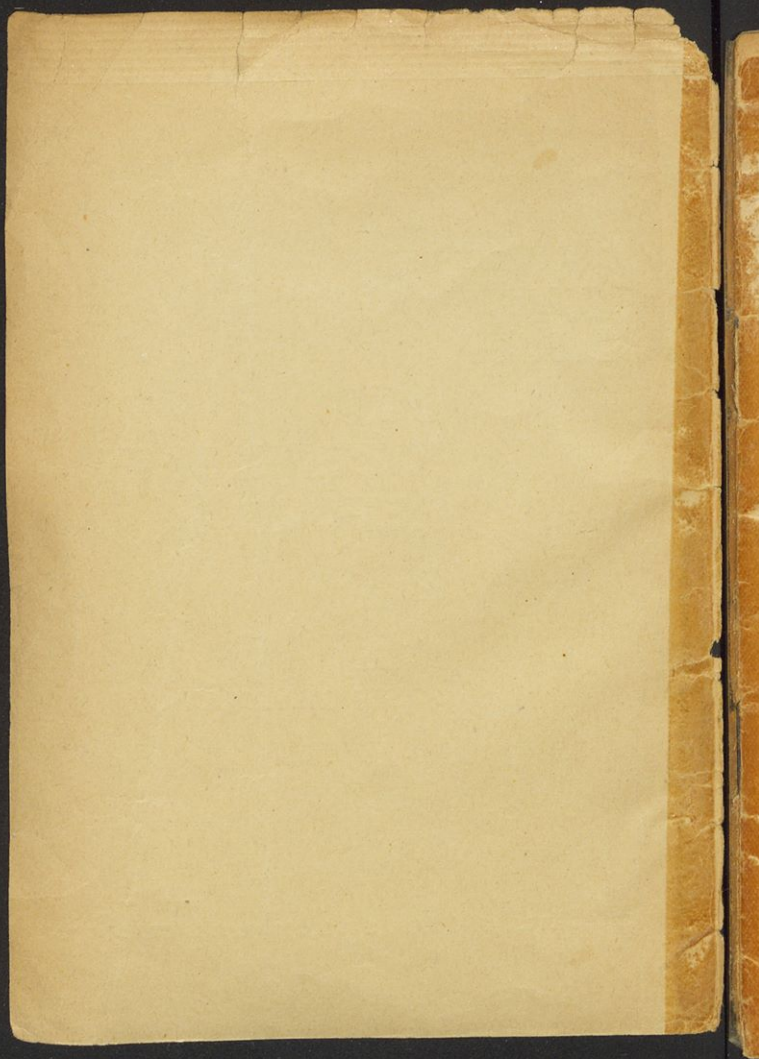
DO
JOŽEFINSKIH
REFORM

*

SPISAL
JOSIP MRAVLJAK

1 9 3 8

ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELJU

KMETSKI STAN DO JOŽEFINSKIH REFORM

KMETSKI STAN DO JOŽEFINSKIH REFORM

Kratek pregled gospodarskih, socialnih in zemljiško-
posestnih prilik kmeta s posebnim ozirom na ozemlje
sodnih okrajev Marenberg, Prevalje in Slovenjgradec
(nekdanjega dela Junske grofije)

SPISAL
JOSIP MRAVLJAK

1938

ZALOŽILA DRUŽBA SV. MOHORJA V CELJU

323.325/494.12 Marenberg (09.1)

108228

108228

98719/1950

ID=00141364

P r e d g o v o r.

V začetku leta 1938 me je naprosilo Učiteljsko društvo za dravograjski okraj, da bi ob priliki učiteljskega zborovanja podal v obliki predavanja nekako sliko kmeta in njegovih prilik od srednjega veka naprej. Rad sem se odzval temu pozivu in sem v pregledni obliki orisal kmetove prilike in neprilike v teku stoletij. Dodal sem temu tudi zgled, kako pristransko naše prilike opisujejo drugi, zlasti nemški znanstveniki. — Predavanje je učiteljstvu zelo ugajalo, zlasti ker sem iz domačih arhivalij prinesel to in ono zanimivost, marsikateri nejasen pojem razložil, marsikatero napačno tolmačenje popravil. Pozneje mi je g. šolski nadzornik P. Močnik prigovarjal, da svoje predavanje v primerno prikrojeni in izpopolnjeni obliki napišem in dam v tisk, ker bi prav ta snov bila učiteljstvu dobrodošel pripomoček za šolski pouk tako pri kmetijstvu kakor pri domoznanstvu.

Tako je torej nastala ta študija, ki je tudi v tej obliki prvenstveno namenjena učiteljstvu in šoli, bo pa brez dvoma dobro došla tudi marsikomu drugemu, ki ga razvoj kmetijskih prilik v preteklosti zanima. Zavedam se, da bi eno in drugo bilo treba še obširneje

opisati in pojasniti, toda kot prvi poskus zgodovine kmetškega stanu je bila snov vezana na prav redko literaturo, pa tudi arhivalno gradivo še ni dovolj obdelano, da bi se to vprašanje moglo vsestransko izčrpno obravnavati.

V glavnem pa se — kakor pravi itak podnaslov — študija nanaša na pokrajino v zgornji Dravski, Mislinski in Mežiški dolini.

Josip Mravljak.

U v o d.

Ko je prvotno domače slovensko plemstvo izumrlo ali pa se ponemčilo, ko so nastajala okoli gradov mesta in trgi, kamor so se priselili tuji obrtniki, roko-delci in trgovci, je le še kmečko ljudstvo na deželi ohranilo svoj slovenski značaj. Navzlic vsemu tujemu pritisku je vztrajalo pri svojem jeziku, svojih šegah in navadah.

Ker je torej naša starejša slovenska zgodovina predvsem zgodovina kmetskega ljudstva, zato je prav in na mestu, da si ogledamo, kako je ubogi paria delal in trpel v tistih časih, o katerih nam viri poročajo že nekaj več kakor gola imena in številke, to je v dobi od visokega srednjega veka pa do Jožefa II.

Kmetijstvo je bilo za razne države v preteklih stoletjih še neprimerno večje važnosti kakor dandanes. Ker trgovina — zlasti zunanja — zaradi slabih prometnih prilik še ni bila razvita, je morala vsaka država svoje potrebe kriti doma, se torej dovoljno oskrbeti z vso potrebno prehrano. Pa tudi za gosposko je bil dohodek od kmetovega pridelka glavni vir, od katerega je živel, od katerega je odrajal državi letno predpisane davke, od katerega je moral vzdrževati za svoje in državno varstvo toliko in toliko vojakov.

Ako so uime ali slabe letine udarile kmeta, je bil z njimi udarjen tudi graščak, oškodovana država. Kajti dohodek od obrti in trgovine (tu pridejo v poštev predvsem razne deželne mitnice, ki so pobirale carino od uvoza in izvoza) ni bil takrat kaj izdaten,

industrije v današnjem pomenu besede pa sploh poznali niso. Sejmi so bili edina prilika, ko je kmet lahko po dnevni ceni prodal svoje odvišne poljske pridelke in živino, tam si je tudi za bodoči čas nakupil potrebščine, ki jih je potreboval za dom in poljedelstvo, predvsem razno orodje; tudi za razširjanje novic je bil sejm najugodnejša prilika.

Zemljiška gospoda, tako posvetna kakor duhovna, je posvečala v srednjem veku prilično dosti pažnje svojim trgov in mestom. Glede kmetov pa so bili vsi istega mišljenja, namreč, da je teh več kot dovolj in si je zanje treba biti prav tako malo v skrbeh kakor za zemljo. Seveda, če so vojne vihre, Turki ali kuge ljudstvo razredčile, takrat so govorili drugače. — Vsa skrb, ki jo je gospoda posvečala kmetu, je obstojala navadno v tem, da so naročili zajmnikom, uradnikom in županom, da ne smejo kmetov preko stare navade obremenjevati z dajatvami, koliko pa se je to res tudi izvrševalo, je seveda drugo vprašanje. Kmetski punti so negativni odgovor.

I.

Svobodni kmetje.

V srednjem veku imamo poleg plemičev, ki so uživali posebne pravice in privilegije, še svobodne in nesvobodne kmete ter meščane oziroma tržane, predstavnike obrti in rokodelstva. V visokem srednjem veku (1000 do 1200) je moralo biti število svobodnih kmetov še prav znatno. Bore malo iz onega časa ohranjenih listin nam pove precej imen takih svobodnih kmetov oziroma plemičarjev; iz teh lahko sklepamo tudi na druge pokrajine, za katere ni ohranjeno tako rekoč nič.

Svobodni kmetje so bili polni lastniki svoje posesti in deležni mnogih pravic. Sklepati so smeli veljavne pogodbe, nastopati kot sodniki, tožniki in priče, ponekod tudi nositi orožje in z njim braniti svoje pravice. Vendar se zdi, da so bili svobodni kmetje večinoma manjši samostojni posestniki, ki se glede premoženja in ugleda niso mogli kosati z bogatejšo in mogočnejšo tujo gospodo.

Ker je v burnih časih srednjega veka le prepogosto odločala pest močnejšega in je moral vsak sam braniti svoje življenje in imetje, je razumljivo, da so si takšni manjši svobodni kmetje poiskali pomoči in varstva pri mogočnejših gospodarjih. V ta namen so izročili svoje posestvo kakemu duhovnemu ali svetnemu gospodu in ga zopet od njega vzeli v fevd (zajm in užitek) proti določeni letni najemnini; zato so pa uživali njegovo mogočno varstvo in se jim ni bilo

treba bati nasilstev, obenem pa so bili rešeni tudi bremen, ki so jih morali nositi svobodni in graščaki.

Ostanki teh svobodnih kmetov so bili v poznem srednjem veku tako imenovani kosezi ali plemičarji (»Edlinge«) in svobodini¹ (libertini, »Freisass«). Kosezi so bili v srednjem veku nekaki polplemiči, osebno svobodni in odlikovani z nekakimi predpraviciami, za katere pa so morali opravljati kako službo, navadno vojaško. Sedeli so na svobodnih kmetijah, so pa navzlic svojemu svobodnemu izvoru dejansko postali vedno bolj kmetje.

Takšne koseze imamo ob prehodu v novi vek tudi še pri nas. Urbar graščine Dravograd iz leta 1523² imenuje med tistimi, ki so morali odrajtati dravograjski gosposki neko posebno dajatev, »Urfartraid« (najbrž je ta dajatev bila za to, da so se smeli posluževati tamkajšnjega graščinskega broda), tudi kraj »Edling«. V njem je bilo osem kmetov, namreč Abeč, Ulrik, Gregor, Gornji Dobrajnik, Spodnji Dobrajnik, Koranik, Gašper in Mačnik. Po imenih Dobrajnik (danes Dobrovnik) in Mačnik (danes Močnik) so te Koseze ali Kasaze povsem točno lokalizirane: približno pol kilometra severozahodno od cerkve Št. Janža pri Dravogradu, poleg stare velekmetije Lindenhofa. Podobnih koseških naselbin je bilo zlasti na Spodnjem Štajerskem in Koroškem prilično mnogo; znani so teharski plemiči in kosezi pri Pliberku ter Edlingi, ki so vmeščali koroške vojvode.

¹ Glede svobodinov sta mnenji zgodovinarjev M. Kosa in A. Mella vprav nasprotni. Prvi meni (Zg. Sl., 180) da so se razvili iz hlapcev — sužnjev, drugi pa (Verw. u. Verf., 78) trdi, da so to ostanki svobodnih kmetov. Ker obravnavamo bolj štajersko-koroške prilike, se držimo drugega.

² Original v deželnem arhivu v Celovcu.

Tudi svobodini ali frajzasi so bili prvotno svobodni kmetje, ki so tudi po lastnem nagibu v nekih zadevah izgubili svobodo³; večinoma so se zatekli pod varstvo kakega graščaka. Ti svobodini potem niso mogli več po svoji volji razpolagati z zemljo in so plačevali tudi činž, toda ta jim je bil nezvišljiv. Morali so po navadi opravljati tudi obmejno vojaško službo. Takšni frajzasi so bili n. pr. tako imenovani strelci v strelskih dvorcih (»Schützenhof«) v Slovenskih goricah in so bili po svojem izvoru in pravicah podobni kosezom.

II.

Nesvobodni.

Večina kmetskega prebivalstva pa je bila že v visokem srednjem veku nesvobodna. Ta nesvobodnost in odvisnost je bila zlasti v zgodnjem srednjem veku tolikšna, da se skoraj ni razlikovala od robstva.

Zemljiški gospod je bil tudi gospodar vseh ljudi, ki so bili na njegovi zemlji naseljeni, in jih je smel prodati, zamenjati, kupovati ali posoditi kakor blago. Opravljati so mu morali vse posle v gradu, obdelovati dodeljeno zemljo, oddati večji del pridelkov in še opravljati tlako.

Ako je tak nevoljnik vzel v zakon ženo, ki je bila podložna drugemu gospodu, sta si gospodarja navadno s pogodbo določila, komu in v katerem redu pridejo otroci v last.⁴

³ Novejša raziskovanja prof. Polca kažejo, da so se svobodini razvili iz nesvobodnih kmetov, ki so si dokupili nekoliko svobodne zemlje. Za štajerski del Slovenije ta stvar še ni dosti razjasnjena.

⁴ Podobno listino celó za viteške ljudi nahajamo v Deželnem arhivu v Gradcu št. 1111^b (za Vuzeniške-Lipniške).

Vendar se je sčasoma tudi nevoljnikom dala večja osebna svoboda; z lepim zgledom so zlasti cerkveni oblastniki vabili tudi ostalo gospodo v posnemanje. Gosposka je začela s podložniki lepše ravnati, jim dajati več svobode in pravic ter jim je izboljšala njih socialni položaj: prejšnje robstvo se je spremenilo v podložništvo z natančno določenimi pravicami in dolžnostmi (od 15. stoletja naprej). Podložniki (v urbarjih imenovani »Holde«, »Urbarsleute«, »Hintersassen«) so imeli povsem določene pravice do kmetije, za kar so morali odrajtati v grad določene dajatve, drugače pa so bili osebno svobodni.

Še nahajamo raztresene tudi rojenjake ali osobenjke (»Erbhold«); to so takšni podložniki, ki se brez dovoljenja gosposke niso smeli seliti na drugo kmetijo niti se ženiti, ki so torej bili s svojo osebo in imetjem, pa vendar samo do neke meje, last vlastelina; to so bili zlasti otroci rokodelcev in delavcev⁵ ter kmetski posli.

III.

Vrste nesvobodnih posesti.

Posestva, na katerih so domovali in gospodarili kmetje, so bila po svoji razsežnosti z ozirom na terenske prilike prav različna. V ravnini, na dobri, donosni zemlji so bile enote manjše, v goratih krajih, kjer je bilo obdelovanje težje in zemlja manj rodovitna, pa večje.

Najmanjša enota je bil domec ali dvorec (area, »Hofstatt«). Ta je obsegal običajno do 3 ha ali 5 oralov zemlje, po večini le njiv in travnikov. Večja enota

⁵ Še v 18. stoletju imamo primer, da je šmartinski župnik zahteval takega ubeglega osobenjka od dravograjske gosposke nazaj.

so bile slovenske kmetije (hoba sclavonica vel servilis), ki so imele do 12 ha ali 20 oralov. Tretja vrsta kmetij so bile proste hube (hoba libera), ki so merile do 17 ha ali blizu 30 oralov, največje pa so bile kraljevske kmetije (hoba regalis) z okoli 30 ha ali 50 oralov zemlje. V hribovitih krajih je bila zlasti ta enota v navadi (obsegala je včasih tudi preko 50 oralov) in si je kmet po potrebi iztrebil gozdove za pašnike, da se je tam, kjer zemlja ni bila tako sposobna za obdelavo, mogel bolj baviti z živinorejo. Imamo pa tudi polovične, ponekod celó četrtinske kmetije, te pa navadno le v ravninah in zložnejših krajih.

Pripominjamo pa, da velja gornja razdelitev le za dobo do konec visokega srednjega veka in še to ne za vse slovensko ozemlje enotno. Pri nas sta bila — razen domca — najbolj v navadi v ravnini slovenska, v hribih pa kraljevska kmetija. Obe so delili tudi na polovične, manjših enot pa v virih za naše kraje ne zasledimo.

Kmetje so dobivali od zemljiških gospodk prvotno svoje kmetije v zakup ponajveč na doživetje (»zu Leibgeding«); ta način najema se je pozneje spremenil v zakup za določen čas (»Freistifthube = Zeitpachthube«). Vlastelin je podelil zemljo navadno v najem kmetu, njegovi ženi in še enemu izmed otrok; ko pa je slednji umrl, je padla kmetija zopet v popolno last zemljiškemu gospodu, ki je z njo zopet prosto razpolagal. Tretji način oddaje pa so bili dedni kmetski zakupi (»Kaufrechthube = Erbpachthube«). Ta način je bil za imetnika kmetije najugodnejši, kajti bila mu je dednost zajamčena. Še ena oblika, zakup na grajski način (»Burgrecht«), je obstajala, ki pa je bila v naših krajih silno redka. Zakupnik take kmetije jo je smel tudi drugemu prodati, seveda le z vednostjo in soglasnostjo zemljiškega gospoda, vendar si je gra-

ščak pridržal pravico, da je smel gospodarja v primeru slabega gospodarstva ali neplačila davkov odstraniti; tudi to je bil neke vrste dedni zakup.

IV.

Davščine.

Sistem politične in sodne uprave kakor tudi plačevanja davkov je bil v prejšnjih stoletjih povsem drugačen od današnjega. Zemljiški gospod je bil politično in davčno vedno, običajno pa tudi sodno (vsaj za manjše delikte, za tako imenovano nižje sodstvo) prva in glavna instanca. Deželni knez je potom deželnih stanov naložil zemljiški gosposki letno določene dajatve, ki so jih potem graščaki porazdelili na svoje podložnike. Ker pa se je zlasti od druge polovice 15. stoletja naprej potrebovalo vedno več denarja za deželno obrambo (pred Turki), so postajali seve tudi zahtevki deželnega kneza večji, to se pravi, bremena so se kmetom zvišala. Prav te vedno nove povišice pa so bile pozneje vzrok kmetским puntom.

Da krije to, kar je zahteval deželni knez (pozneje se je to imenovala »Landts-Anlag«) in tudi svoje potrebščine (ki so se pozneje imenovala »Herrenforderung«), je porazdelil vlastelin davke na svoje kmete. Stalne, nespremenljive kmetove dajatve so bile vpisane v posebni zemljiško-davčnih seznamih, tako imenovanih urbarjih. Urbarji so bili — posebno pri večjih zemljiških gosposkah — običajno razdeljeni na urade, katere so upravljali posebni uradniki — oskrbniki: večje urade ponekod sodini ali šefoni, manjše pa župani (»Amtmann«). V naših krajih so bili že od poznega srednjega veka v navadi samo župani. Spričo vedno višjih zahtev vladarjev pa je počasi nespremen-

ljivost dajatev prestala in so tako nastali reformirani urbarji, kmetje pa so se začeli pritoževati proti zvišanim dajatvam, ki da jih prej ni bilo (»das vor nit gewesen«).

Zemljiški gospod je dobival od podložnika dve vrsti dajatev: enkratne in vsakoletne.

Med enkratnimi dajatvami sta važni dve: prva, ki jo je moral dati v denarju vsak, ko je kmetijo dobil. To je bila tako imenovana naselnina (v listinah in protokolih čitamo »Anlait«) in se je plačevala vedno le v denarju. Vsota je bila odvisna od velikosti kmetije in pa tudi od stanja poslopij; kajti ako je bilo treba novemu naselniku že slaba poslopja prenoviti, je bila naselnina toliko nižja, ali pa mu je bil za nekoliko let odpuščen činž. — Druga enkratna dajatev je bila smrtnina (»Sterbochs«). Za vsakim umrlim posestnikom in prevžitkarjem je imel zemljiški gospod že iz prastarih časov pravico, poleg nekaterih drugih stvari zahtevati najlepše govedo iz hleva. Pozneje se je ta smrtna taksa spremenila v denar in je znašala n. pr. v dravograjski graščini po letu 1700 za večje posestvo do 20 fl, za manjše do 10 fl, za kočarje 5 fl. Ponekod se je poleg naselnine zahtevala ob prihodu še posebna davščina, likof (»Leykauff«), ki je znašal običajno 3 do 4 fl in je bil bržkone nameček uradniku za njegovo delo ob inventarizaciji in izstavitvi listin.

Čim večkrat se je torej zgodila posestna sprememba na kmetiji, tem več izrednih dohodkov je imel graščak. Te izredne takse pa so se morale plačevati od vseh kmetij, pa naj so bile oddane na doživetje ali za določen čas ali v dedni zakup. Tudi to je — med drugim — pri zlobnem graščaku utegnilo biti vzrok, da je graščak neljubega kmeta odselil — odstranil s kmetije.

V.

Vsakoletne dajatve.

Rednih, vsakoletnih dajatev je bilo za kmeta troje: činž ali pravi zemljiški davek (census, Steura) v denarju, dajatve v žitu in malih služnostih za kuhinjo ter tlaka ali robota.

Činž je morala plačati vsaka kmetija in se je tudi ta davek prvotno odrajal v naturalijah; šele v drugi polovici 13. stoletja se je spremenil v denarno dajatev, ki se je potem do konca 15. stoletja vzporedno z razvrednotenjem denarja stalno zviševala. Šele v reformiranih urbarjih se je znesek v funtih in krajcarjih končno določil, pozneje pa valutarno v goldinarjih, šilingih in fenigih (primerno višje) plačeval. Ta zemljiški davek je bil v primeri z drugimi dajatvami še zmeren, valutarno preračunan nekako na višino današnje zemljarine. Tako se je plačevalo leta 1593 pri puhenštanjski graščini⁶ od srednje kmetije 1 do 2 fl, n. pr. pri Sv. Danijelu nad Trbonjami Mežnar 1 fl 50 kr, Viedl 1 fl 15 kr, ali pa 1526 pri vuzeniški župniji⁷ Ovnič v Gortini 1 fl 15 kr, Napečnik v Pernicah 1 fl 20 kr, Bavh pri Vuzenici 1 fl 24 kr itd.; vse to so srednje kmetije s 30 do 50 orali zemlje.

Da pa zamoremo višino plačila in vrednost denarja⁸ pravilno presoditi, je treba poznati tudi takratne cene kmetijskim proizvodom. Okoli leta 1600, iz katere dobe imamo ohranjenih največ urbarjev,

⁶ Puhenštanjski urbar iz leta 1593 v Deželnem arhivu v Gradcu pri fasc. Landrecht Gaisruk.

⁷ Vuzeniški cerkveni urbar 1526. ČZN XXII/176.

⁸ V 16. in 17. stoletju so računali na goldinarje (fl) in krajcarje (kr) ali pa na goldinarje, šilinge (ß) in fenige (9). Goldinar je imel 60 kr, šiling 30 fenigov, krajcar 4 fenige (ali denarje).

so bile cene te-le: mernik rži (56 l) 30 kr, mernik ovsa 15 kr, prase do 50 kg je stalo 45 kr, kozliček 20 kr, mlada ovca 20 kr, prekajeno svinjsko pleče 8 kr, pitan kopun 10 kr, boljši petelin 5 kr, piščanec 2 do 3 kr; jajc se je dobilo 200 do 300 za 1 fl, za 100 lat se je plačalo 15 kr in za seženj drv 25 do 30 kr. Današnje, že ustaljene cene tem stvarjem bi bile: mernik rži 100 din, mernik ovsa 50 din, prase 300 din, kozliček 50 din, mlada ovca 50 do 70 din, pleče 40 din, kopun 20 din, petelin 15 din, pišče 10 din, 200 jajc 100 din, star seženj (24 col) drv 150 din in 100 lat 200 din. — Če te cene medsebojno primerjamo, vidimo, da bi valutarno odgovarjal 1 fl približno 200 din, ne smemo pa upoštevati izdelkov iz železa, zlasti lopate, motike, sekire, krampe itd., ker je to bilo takrat silno drago.⁹

Zemljiški davek torej ne bi bil pretiran, če ne bi bilo drugih dajatev. Skoraj vsak kmet pa je moral razen činža letno oddati tudi nekaj pridelkov, in sicer oni, ki je imel dosti polja, več žita in manj kuhinjskih služnosti, narobe kmet v hribih malo ali nič žita, pa več drugih živil. Srednja kmetija v nižjih legah je n. pr. morala oddati 2 do 4 škafe rži, 2 do 10 škafov ovsa, 4 piščeta in 30 do 60 jajc, v višjih legah nič žita, zato pa 4 do 8 piščet, 30 do 60 jajc, 1 ovco ali koštruna ali kozlička ali prešička, več sirov, 2 plečeti, 1 kopuna, 1 povosmo prediva, drva (pol sežnja ali en seženj) in še drugo. Te služnosti so znašale za srednjo kmetijo seveda več kakor davek v denarju in so prišle pri nekaterih na vrednost 1 fl, pri drugih pa celó do 5 fl ali 1000 din, torej prišteto k zemljiškemu davku prav občutno breme (»doklade«).

⁹ N. pr. motika 9 kr = 50 din, vile 10 kr = 35 din, sekira 15 kr = 50 din, žaga do 1 fl = 200 din. ČZN XXVII.

Vsaka dajatev se je morala odrajtati ob določenem času. Zemljiški davek se je n. pr. pobiral od podložnikov šentpavelskega samostana med Veliko Gospojnico in Šmihelom, piščeta, kopuni in jajca za veliko noč, ovce ob kresu, siri sredi avgusta, žito jeseni itd. — Razen vsega tega pa so pobirali povsod tudi še desetino, to je vsak deseti snop pšenice, rži in ovsa, ponekod tudi še od drugih pridelkov. Desetina je bila prvotno v celoti cerkvena¹⁰, pozneje pa so jo dali cerkveni dostojanstveniki v fevd raznim grofom in graščakom, tako da nahajamo ponajveč pozneje razdeljeno desetino tako, da dobi župnik dve tretjini in graščak eno tretjino ali narobe¹¹.

Dajatve v naravi so bile za marsikaterega graščaka prav lep dohodek. Tako je dobil n. pr. vuzeniški graščak (zakupnik) letno 48 mernikov rži (graške mere), 65 mernikov ovsa, 51 prašičev, 42 jagnjet, 835 navadnih sirov, 118 svinjskih plečet, 37 stegen, 253 kokoši, 2860 jaje ter 17 štrtinjekov vina (iz Slovenskih goric); ali puhenštanjski graščak 4 škafe pšenice, 32 škafov rži, 110 škafov ovsa, 2 koštruna, 1 prase, 2 ovčki, 1 kozlička, 14 kopunov, 57 piščet, 452 jaje, 36 sirov, 2 plečeti in 2 povesmí prediva. V 17. stoletju so večino navedenih dajatev spremenili v denar.

Tretja za zemljiškega gospoda važna in izdatna pravica je bila tlaka ali robota. Prvotno načelo pri odmerjanju tlake je bilo, da morajo podložniki osebno ustreči vsem potrebam gosposke. Vendar se je osebna tlaka že v 12. stoletju spremenila v stvarno, tako da je lahko vsak kmet poslal namesto sebe hlapca v delo.

¹⁰ Desetina je bila tudi bistveni znak in dohodek župnije.

¹¹ Tako župnijske desetine v Vuzenici, Dravogradu, Šmartnem pri Slovenjgradu itd.

Tlaka je bila dvojna: določena in nedoločena ali neodmerjena. Prva je bila vpisana za vsakega posameznika ali pa skupaj za vse podložnike enega urada v urbarjih, druga pa se je odredila po potrebi. Tlako je urejal in razpisal uradnik ali župan, nadzorstvo pa so izvrševali grajski valpti. Kdor ni prišel, je bil kaznovan ponajveč z globo, pa tudi z zaporom ali batinami.

Jasno je, da so morali podložniki največ tlake opravljati na grajskih poljih in travnikih. Ako je takih bilo pri gradu mnogo, podložnikov pa malo, je bilo to kajpada neznosno breme, narobe je bil seveda položaj ugodnejši, če je bilo podložnikov mnogo, grajske zemlje pa malo. Vse delo so morali opraviti podložniki. Zorati, pregnojiti, posejati, požeti, v grad zvoziti, zmlatiti in v kašče spraviti — vse to je bila navadno neodrejena tlaka. Prav tako tudi pokositi travo, seno posušiti in ga v grad zvoziti.

V urbarjih določena robota se je nanašala navadno na druge služnosti. Tako nam pove n. pr. urbar gradu Hartenstein pri Slovenjgradcu (1637), da so morali imenovani podložniki napraviti v gozdu 22 sežnjev drv in jih 10 zvoziti v grad, obdelati vsa polja, popravljati poslopja, opraviti tudi vse ostalo delo v gradu in zvoziti vino iz vinograda v grad, razen tega pa je bil dolžan še vsak spresti za grad 15 do 18 funtov prediva in ga očedenega ob času oddati. — Puhentštanjski urbar (1593) pravi, da so morali podložniki delati tlako pozimi ob lovu; kadar se jim je to odpustilo, je moral vsak zato dati po dva koštruna. — Črnski urbar (1524) nam pove, da so morali podložniki a) travnik, velik za deset koscev, pokositi, seno posušiti in ga zvoziti v Pliberk; b) dati letno 300 desk za strešno kritje in jih zvoziti v Pliberk; c) imenovani sodarji napraviti letno 8 velikih kadi za zelje, od

teh je prejel grad 6, grajski upravnih 1 in župan 1; č) kadar se je v gradu kaj popravljalo, so morali pripeljati potreben les, ni jim pa bilo treba v gradu dela opravljati; d) za svojo tlako niso prejeli niti jesti niti kakršne koli druge odškodnine. — Vuzeniški urbar (1586) nalaga podložnikom dolžnosti po uradih: a) iz slovenskega urada so morali spraviti drva v grad, kolikor so jih tam potrebovali, jih razrezati in scepiti, napraviti droge in kole za vrt in popravljati plote, pokositi grajski travnik (v Št. Vidu) in seno spraviti v grad, obdelati vrt in ga pognojiti, zvoziti snopovino (s te strani Drave) v grad in popravljati oba mosta, ki sta peljala v grad; v tem uradu je bilo 65 podložnikov; b) iz sakovskega urada so morali podložniki vsako leto podreti toliko dreves, kolikor so potrebovali drv v gradu, in zvoziti snopovino z one strani Drave v grad; c) oni iz ribniškega urada so morali iztrebiti planinski pašnik, kadar je bil zarasel, izkopati belo repo in jo zvoziti v grad ter dati ves tesan les, late, deske itd., kar se je potrebovalo za vzdrževanje gradu in za en grajski most, povrh pa še popravljati pote k gradu. — Podložnikom šmartinskega župnika (pri Slovenjgradcu) je bila določena robota reluirana in so plačevali vsak po 4 do 9 fl, neodrejene pa je moral razen tega vsak opraviti še 10 dni.

Iz povedanega vidimo, da je bila robota res veliko breme, zlasti tam, kjer si je še zemljiški gospod izmislil razna podjetja, samo da je podložnika bolj izrabil. V splošnem pa — in zlasti pri cerkvenih gospodih — tlaka ni bila tako pretirana, kakor so jo slikali nekateri. Kakor rečeno, pa je bila tlaka za posameznika tem manjša, čim več je bilo podložnikov in čim manj orne zemlje. Tudi se je zaradi boljšega ravnanja kaj kmalu pojavila krilatica, da je »pod krivo palico« (duhovno oblastjo) dobro živeti.

Pa tudi s tlako še niso bile odpravljene vse služnosti. Redne letne dajatve so tudi bile u p r a v n i k o v e pristojbine. Te so bile sicer majhne, malenkost v denarju (5 do 6 d), po 1 škaŕ rži ali kako pleče ali kokoš, toda eno k drugemu se je pač le namnožilo, in zlasti to je pobiralec — uradnik najbolj točno izterjaval.

Tudi cerkev je dobivala, kakor smo že omenili, od vsakega podložnika v okolišu dotične župnije desetino in biro. Desetino, ki se je dajala večinoma od žita, redkeje od drugih služnosti, sta si često delila župnik in graščak, in v teh primerih niso bili redki spori pri prevzemanju snopov ali žita. Tudi bira je bila cerkvena dajatev in je moral vsak kmet običajno dati po en piskrc ali škaŕ rži, en škaŕ ovsa in nekaj malih služnosti; tržani so bili od te dajatve oproščeni. Za primer navajamo, da je znašala leta 1605 d e s e t i n a v majhni hribovski župniji Ribnici na Pohorju 12 škafov pšenice, 35 škafov rži, 7 in pol škaŕa ajde in 34 škafov ovsa.¹²

VI.

Kmetija in nje vrednost.

Iz omenjenih dajatev se v splošnem vidi, kaj so kmetje najbolj pridelovali in kako so živeli. Kave, čaja, riža, sladkorja še niso poznali. Zjutraj prežgana juha, opoldne zelje, repa, fižol, ajdovi žganci in mleko, včasih ovčje ali prekajeno svinjsko meso, zvečer močnik, farfliči ali vobče mlečna jed, to je bil vsakdanji jedilni list. Le ob velikih praznikih je bilo več riht — takrat se je pa tudi miza šibila.

¹² Poročilo komisarjev v aktu z dne 6. V. 1606 v arhivu deželne vlade v Gradcu, I. Ö. Akten, fasc. 32.

Koruzo so začeli pri nas pridelovati v sredini prve polovice 18. stoletja, o krompirju pa slišimo prvič šele leta 1800, in sicer so ga na višje povelje morali začeti saditi tržani. Poročilo pravi, da ga sadé nekateri po en mernik — torej res le, da zadosté povelju. Dvajset let poslej pa je bil že splošno razširjen.

Poslopja so bila vseskozi lesena in često zanemarjena. To je povsem razumljivo, ker vemo, da niti zemlja niti hiša ni bila kmetova last, tujo hišo pa lepo urediti in sebi udobno napraviti ni prišlo nikomur na um, čeprav je bil eventualno zasiguran dedni zakup in je torej ostalo posestvo v rodbini; za to jim je bilo žal denarja, pa tudi smisla niso imeli za to. Hiša je bila nizka, streha pokrita s slamo ali deskami ali škodlami, notranjost pa ena velika soba — dimnica, redkeje razdeljena na dva prostora. V slednjem primeru je bila predsoba kuhinja, poleg pa »hiša«, to je glavna soba, v kateri so bila ležišča in odprto ognjišče. Okna so bila majhna, navadno $0,5 \times 0,5$ m, šipe redko-kje, navadno obita s pooljenim, prosojnim papirjem, pozimi zadelana.

Glavno kmetovo bogastvo je bil hlev, poln živine. Kako nizko so zemljiški gospodje sami vrednotili zemljo s poslopji, nam kažejo nazorno zapuščinski inventarji, če je umrl kmet gospodar.¹³ Tako zvemo, da je n. pr. Črešnikovo posestvo s poslopji v Št. Janžu nad Vuzenico bilo (1652) cenjeno na 100 fl, Napečnikovo v Pernicah (1659) na 148 fl, Ovničevo v Gortini (1653) na 100 fl itd. Ako potem vemo, da je istočasno imel Črešnik 2 vola, vredna 24 fl, 2 vola, vredna 16 fl, 2 kravi, vredni 12 fl, 3 teleta, vredna 6 fl, 12 svinj, vrednih 12 fl — ali Napečnik 2 vola, vredna 24 fl, 2 vola 20 fl, 2 vola 18 fl, 1 bika 5 fl, 2 junčka 4 fl,

¹³ ČZN XXVII/175.

3 krave 18 fl, 16 ovc 10 fl ter 7 svinj 4 fl — ali O v n i č 2 para volov, vredna 50 fl, 3 krave 15 fl, 2 telici 6 fl, 20 svinj 10 fl — potem vidimo, da je bila živina sama že vredna toliko kakor celo posestvo.

Iz gornjega smo zvedeli tudi že cene domačim živalim: boljši vol 12 fl, slabši 8 fl, krava 5 do 6 fl, junec 3 do 4 fl, tele 2 fl, svinja 30 kr do 1 fl, ovca (boljša) 30 do 40 kr, panj čebel 1 fl. Pri takih cenah se je seveda izplačalo rediti živino. Za srednjo kmetijo je že zadostovalo prodati lep par volov, pa je kmet imel denarja dovolj za naselnino in takse.

Toda kmetovo bogastvo je bilo neredko tudi njegova nesreča. Marsikdo je, želeč si zboljšati svoj položaj, prodal živino in kmetijo, da bi se naselil v trgu ali mestu. Ako zemljiški gospod in trški magistrat nista bila nasprotna — nasprotnikov bogat človek tudi takrat ni lahko imel — je to šlo brez posebnih težkoč. Kmet, ki je prej prišel v trg običajno le ob žegnanjih in semanjih dneh, je opazil, da tržani (ob takih dneh) radi popivajo, da se postavljajo s svojimi pravicami, da pobirajo določene takse in mitnino, da imajo celó biriče itd.,¹⁴ pa je mislil, glej, kako se tem dobro godi. Videl je samo »den Glanz vom Elend«, »das Elend des Glanzes« pa mu je bilo neznano. Vedel ni, da so bili davki v trgu izredno visoki, da je moral biti obrtnik ali rokodellec zelo priden, če je hotel prislužiti toliko, da je mogel odrajtati visoke davščine, kajti zemlje so imeli tržani le malo, torej tudi niso mogli rediti živine kakor kmet.

Malo trško posestvo ni bilo drago; za 25 do 35 fl ga je kmet lahko kupil, ako je plačal povrh še razne takse. Toda potem se je začel križev pot: obrti, rokodelstva navadno ni znal, kvečjemu tkalstvo, s kmetij-

¹⁴ O tem poročam obširno v posebni razpravi.

stvom se ni mogel ukvarjati, deloma ker je bilo zemlje premalo, deloma ker je bilo to »tržanu« izpod časti. Denar, ki ga je bil prinesel s seboj, je kaj kmalu skopnel, potem se je zadolžil in fretal, dokler ga niso pognali na boben. Po nekaj letih je zapustil trg za mnogo skušenj bogatejši, toda reven kakor cerkvena miš; sreča, če je imel sorodnike, ki so mu zopet pomagali do kake majhne kmetije, ako je imel še toliko moči, da je znova začel.

Kmetu se je na splošno godilo na njegovi kmetiji kljub vsem neprilikam še dobro.¹⁵ Kar je potreboval, je pridelal po večini doma, posebnih potreb ni imel, tudi v trgih še ni bilo trgovin, v katerih bi si mogel kupiti, kar si je morda pozelel. Samo na sejnih si je nabavil to in ono, tam pa je prodal tudi odvišno živino in z izkupičkom kril vse dajatve gosposki in za hišne potrebščine.

Drugače je bilo seveda, če je bila letina slaba. Takrat je moral napeti vse sile, da je zadovoljil najnujnejšim dajatvam in potrebam. Neredko se je potem oglašala lakota in z njo — kužne bolezni.

VII.

Naseljenost.

Načelo zemljiškega gospoda je bilo, da bodi kmetija zasedena in obdelana. Dogajalo pa se je vedno češče, zlasti od druge polovice 15. stoletja do konca

¹⁵ Vedno seveda relativno mišljeno. Koroški kronist Unrest celó poroča, da se je takrat kmetom boljše godilo kot graščakom, pili so vino, jedli dober kruh in bili bolje oblečeni kot njihov gospodar, kar je bržkone zopet pretirano. Resnica pa je, da so nekateri kmeti v drugi polovici 17. stoletja imeli tudi sod ali štrtinjek vina doma.

16. stoletja, da vlastelin ni mogel dobiti na kmetijo iz kakršnega si bodi vzroka zakupnika. Potem je bila kmetija pusta, nezasedena, vedno pa še obdelana, ker jo je pač dal graščak za manjši znesek v obdelavo bližnjemu sosеду.

Vzroki opuščanja kmetij so bili prav raznovrstni. Deloma so bile temu krive vedno višje dajatve, deloma turški vpadi deloma kmečki punti, deloma tudi kuge. Vsekakor pa so bile naše pokrajine pred 400 do 500 leti bolj gosto posejane s kmetijami kakor danes; seveda so bile zato (pri nas) enote toliko manjše.

Najbolj zgovoren dokaz za to imamo v dravograj-skem urbarju iz leta 1523. Med kraji, ki so morali odrajtati dravograjski graščini dajatev »Urfartraid«, se omenjajo od Št. Janža do Meže: »Sand Johans im Graztal« s 6 kmetijami (imenovane), »Edling« z 8 kmetijami, »Temnikh« s 4 kmetijami, »under den Aichen« s 3 kmetijami, »an der Riegkhen« s 3 kmetijami. V kraju Št. Janž so se ohranile od onih nekdanjih 6 kmetij samo 3; »Edling« (Koseze) je kraj, kjer so danes kmetije Dobrovnik, Šimonc in Močnik, iz nekdanjih 8 so nastale 3 kmetije, »Temnikh« je kraj južno od Kosez in imamo tam tudi danes še 4 kmetije: Temnikar, Napotnik, Briel in Jeglinek; »under den Aichen« je kraj severno od Kosez in imamo tam le še 2 kmetiji, Mežnika in Polanca, »an der Riegkhen« je ravnina ob izlivu Meže v Mislinjo, je iz 3 nastala 1 kmetija. Iz nekdanjih 24 kmetij je v teku časa nastalo današnjih 13, odpadla je torej skoraj polovica.

Povsem podoben primer nahajamo tudi v pokrajini južno od Sv. Lovrenca na Pohorju. Po šentpavelskem urbarju iz leta 1572 so bili na jugu na obeh straneh Radolne kraji: »Malz« (okoli Lakužiča) s 15 kmetijami, »Salz« (okoli Škrbineka) s 4 kmetijami,

»In Wizken« (pri Bezjaku, prav Visjaku) s 4 kmetijami in »Daesch« (Dežnik) 1289 s petimi, 1372 pa še samo s tremi kmetijami. Od teh se je preko 17. stoletja ohranila jedva polovica, opuščene so zložili s sosednjimi v nove, večje enote.

Vzroki pustot so utegnili morda biti razen navedenih še kakšni drugi, do danes nepojasnjeni. Večje število kmetij pa kaže tudi na večje število kmetskega prebivalstva, torej gostejšo podeželsko naseljenost.

VIII.

Kmetski upori. Reforme.

Kakor smo že omenili, je nastopilo z drugo polovico 15. stoletja za kmeta občutno poslabšanje položaja. Najprej Baumkircherjevi boji in brezobzirne rekvizicije njegove neplačane soldateske in nato sledeči razpis novih splošnih izrednih davkov; potem je sledila vrsta turških vpadov, ki so uničili kmetom leto za letom pridelke, graščaki se pa za njih obrambo niso niti zganili, razen tega je pa cesarski razpis pritegnil še vse kmete v okolišu nekaterih mest k popravilu mestnega obzidja.¹⁶ Marsikje je bilo kmetom prepovedano prodajati živino in pridelke drugod kakor v mestu ali trgu; zvišane so bile urbarialno določene dajatve, ker graščak kakor grajski zajmnik drugače nista več zmogla vedno višjih predpisov deželnih stanov, samovoljnost mogočnih plemenitašev, surovo, včasih vprav roparsko postopanje proti kmetom, prehuda tlaka in še obilo drugih je razlogov, ki so rodili

¹⁶ Takšen mandat je izdal cesar Friderik IV. tudi na podložnike v slovenjgraški deželni sodniji (1478, 1. marca) za popravilo oziroma gradnjo obzidja mestu Slovenjgradec. Chmel, Mon. Habsb. II./707. Isto za Pliberk. Chmel, Akten 859.

pri kmetih nezadovoljnost in odpor. Po skupnih posvetovanjih so poslali deputacije s pritožbami k cesarju; ker pa so dobili le prazne obljube, so končno segli po samopomoči. Zatirani kmet je zgrabil za orožje ter si je hotel sam pomagati, otresti se prehudega bremena, obenem pa se tudi maščevati nad krutim graščakom oziroma oskrbnikom.

Prišlo je najprej do manjših krajevnih puntov (tako 1478 v Zilski dolini, 1490 okoli Železnikov, 1495 pri Gornjem gradu in drugod), ki so jim potem sledili veliki punti 1515, 1525 in 1572. Kmetje si s tem sicer položaja niso zboljšali, nasprotno, v največ primerih poslabšali, vendar so dosegli vsaj to, da je postala vlada bolj pozorna na ravnanje graščakov in na položaj kmetskega stanu.

Nekoliko boljše je postalo za kmeta v prvi dobi protireformacije. Tedaj so pritožbe navadno zalegle, že zaradi tega, ker je bila večina graščakov protestantske vere in je vlada na ta način mogla po ovinkih priti neljubemu graščaku do živega.

Še večjega pomena pa so bile za kmeta reforme, ki jih je započela Marija Terezija in nadaljeval cesar Jožef II. Prvo v tej smeri je bila rektifikacija davkov, ki naj bi k davčnim bremenom v večji meri pritegnila gosposko. Posebne komisije so popisale vso deželo in ugotovile, kaj je posest zemljiške gospode (dominikalna posest), kaj pa last podložnikov (rustikalna posest). Iz popisanih napovedi in seznamov je nastala terezijanska davčna knjiga ali kataster, ki je do franciscejskega katastra (1819) služil za temelj pri odmeri zemljiškega davka.

Druga važna naredba je bil robotni patent (1778), ki je določal, da celotna robota nikjer in na noben način ne sme presegati 156 dni na leto. Iz tega, da so celó to visoko fiksiranje čutili nekateri za olajšavo,

se da sklepati, da so ponekod vladale res žalostne razmere za tlačane, vendar pri nas taki primeri niso znani.

Jožef II. je reforme svoje matere še izpopolnil s tem, da je najprej izdal patent o odpravi robstva ali nevoljstva (11. VI. 1782). S tem odlokom so bile pretrgane še vse one vezi, ki so omejevale osebno svobodo podložnikov in jim branile odstop od grude, omejevale svobodo ženitve in vzgojo otrok ter izbiro poklica.

Temu je sledil patent o kaznovanju podložnikov (1. XII. 1782), ki je določal, da se sme vsak podložnik pritožiti proti odredbam zemljiške gosposke in kako se morajo te pritožbe obravnavati, ter da ima podložnik pravico do priziva na okrožni urad. — Tretji važen ukrep je bila odprava tlake na vseh državnih in cesarskih (kameralnih) posestvih (10. II. 1783), in sicer tako, da se odkupi tlaka z denarjem oziroma s poljskimi pridelki. Temu naj bi sledila odprava tlake po vsej Štajerski, Kranjski in Koroški, vendar je delo počasi napredovalo in je cesarja prej ugrabila smrt.

Končno besedo o odpravi podložništva pa je spregovorilo šele leto 1848.

V i r i.

M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije (1933).

J. Gruden: Zgodovina slovenskega naroda (do 1792).

H. Pirchegger: Geschichte der Steiermark II. (1931).

Fr. Kovačič: Slovenska štajerska in Prekmurje (1926).

A. Mell: Grundriß der Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Steiermark (1929).

Fontes rerum Austriacorum XXXIX.

Mitteilungen des Musealvereines für Krain 2 (1889).

Časopis za zgodovino in narodopisje XXII, XXVII.

Letopis Matice Slovenske 1869 in 1871.

Razne arhivalije: vuzeniški urbarji, šentpavelski urbar 1289, 1372, dravograjski urbar 1523, črnski urbar 1524, protokoli nadžupnije Vuzenice za 17. stoletje, razni akti iz vuzeniškega in obeh graških arhivov.

K a z a l o.

Predgovor	5
Uvod	6
I. Svobodni kmetje	9
II. Nesvobodni.	11
III. Vrste nesvobodnih posesti . . .	12
IV. Davščine	14
V. Vsakoletne dajatve	16
VI. Kmetija in nje vrednost . . .	21
VII. Naseljenost	24
VIII. Kmetijski upori. Reforme . . .	26
Viri.	29

00015 41284

NARODNA IN UNIVERZITEJNA
KNJIŽNICA

00000165591

